

УДК 316.614:316.772.2:07]:303.01

О. О. Козаченко
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ІНДИВІДА В КОНТЕКСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗМК: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Для соціологів соціалізація – це, з одного боку, навчання індивіда соціальних ролей, без засвоєння яких неможливо стати повноцінним членом суспільства чи групи, а з іншої – формування власної ідентичності і образу «Я». Соціалізація – це процес формування та розвитку особистості, що залежить як від соціального середовища (з його економічними, культурними особливостями), так і від самого індивіда (з його власними потребами, інтересами тощо). Одним з елементів соціального середовища є ЗМК, що стали не лише джерелом інформації, але й важливим інститутом соціалізації особистості. Водночас під час аналізу впливу медіа соціологу варто послуговуватися певним теоретико-методологічним підходом, що формує рамки та вектори дослідження.

Зауважимо, що тема є міждисциплінарною, а тому розглядається науковцями з різних галузей наук, а саме соціології, психології, педагогіки, культурології, філософії тощо. Вивчення питання соціалізації розпочалося ще у період класичної соціології і продовжується до цього часу, а досліджували це питання такі вчені: Е. Дюркгейм, Дж. Мід, Т. Парсонс, Ч. Кулі, А. Шюц, П. Бергер, Т. Лукман, Е. Гідденс, Ю. Хабермас, Н. Смелзер тощо. Роль медіа у процесі соціалізації розглядали В. Іванов, Г. Лещук, І. Репко, Л. Городенко, О. Алексеева, О. Лаже тощо. Основними темами у таких дослідженнях є особливості впливу медіа на дітей, підлітків та молодь, гендерні та політичні аспекти ефектів ЗМК у процесі соціалізації, вплив медіа на формування громадської думки тощо. Важливим науковим завданням, що потребує доопрацювання, можна вважати синтез різних теоретичних підходів щодо дослідження соціалізації та медіа, що уможливило подальшу соціологічну концептуалізацію та операціоналізацію феномена соціалізації індивіда в контексті функціонування ЗМК.

Мета статті – на основі аналізу та синтезу теоретичних підходів до вивчення соціалізації та ЗМК запропонувати авторську теоретико-методологічну схему дослідження соціалізації індивіда в контексті функціонування ЗМК.

Одне з основних питань вивчення соціалізації у соціології – розглядати її як суб'єкт-об'єктний процес (суспільство чи його інститути представляються як суб'єкт, а індивід – як об'єкт соціалізації, що передбачає пасивну адаптацію індивіда до умов суспільства) чи суб'єкт-суб'єктний двосторонній процес (взаємодія, у процесі якої індивід не лише засвоює соціальні цінності, норми, але й інтерпретує їх та змінює соціальне середовище, реалізуючи таким чином свою творчу ініціативу). Відповідно, у соціології існують два напрями теорій соціалізації, які представляють ці дві позиції.

Проаналізуємо перший напрям теорії соціалізації, що розглядає соціалізацію як суб'єкт-об'єктний процес. Найкраще такі погляди відображені у структурному функціоналізмі (Т. Парсонс), що розглядає соціалізацію як процес присвоєння та інтерналізації основних цінностей та норм, що існують у соціальному середовищі. У процесі соціалізації індивід поступово «присвоює» собі очікування та правила поведінки аж до моменту, коли вони стають цілями та мотивами його власної діяльності. Цей процес відбувається поступово, протягом усього життя. У процесі соціалізації відбувається досягнення стану рівноваги між потребами організму, особистості та соціальної структури [5, с. 40]. З погляду структурного функціоналізму, процеси соціалізації виконують стабілізаційну функцію, адже завдяки соціалізації діти та молодь мають добровільно та компетентно виконувати призначені їм ролі [6, с. 125]. Для Т. Парсонса

кожна індивідуальна історія соціалізації – перехід через ієрархічно структуровані і щораз більше різноманітні системи соціальних ролей. Кожен індивід має функціонувати в різних системах соціальних ролей, що змінюються в окремих фазах життя. До того ж, очікування щодо способу виконання цих ролей у різні фази життя можуть відрізнитися. Цей процес пов'язаний із інтерналізацією системи цінностей та очікувань щодо поведінки, а також їх «вбудуванням» у структуру потреб індивіда [5, с. 40].

Проте у концепції соціалізації Т. Парсонса існують певні недоліки, які зумовлені тим, що він розглядав соціалізацію, передусім, як процес «успішлення». Він не звернув увагу на формування індивідуальності як інтегрованої частини процесу соціалізації, а тому недооцінював можливість розвитку автономної особистості, яка може відходити від інституціоналізованих систем соціальних ролей. Окрім того, вчений не враховував існування в суспільстві таких систем цінностей та цілей діяльності, які уможливають поведінку, що не відповідає певним ролям [5, с. 40]. Варто зазначити, що Т. Парсонс намагався врахувати кілька площин соціалізації: особистість як комплекс потреб та орієнтацій; інтеракцію – через концепцію дії в ролях; соціальні інститути, що пов'язуються в соціальну систему. Проте його теорія соціалізації залишилася концепцією пасивного пристосування індивіда до вимог суспільства (успішлення), що не розглядає індивіда (з його неповторною ідентичністю) як активного творця власного середовища. Саме тому залишається ряд запитань: «Чи завжди соціалізація передбачає конформізм?», «Чи можливий конфлікт між вимогами суспільства та внутрішньою структурою особистості?», «Чи може індивід опиратися «успішленню?»

На прикладі символічного інтеракціонізму розглянемо другий напрям теорії соціалізації, що розглядає її як суб'єкт-суб'єктний процес. Теорія Дж. Мід опирається на концепцію творчої, активної особистості, що сама формує своє середовище. Соціалізація та індивідуалізація – це два взаємно пов'язаних аспекти, а їх взаємовплив робить можливим появу людської суб'єктивності. Особистість (“Self”) складається з двох якостей, більш соціального складника “Me” та більш психічного “I”. “Me” – це уявлення індивіда щодо власної оцінки себе в очах інших людей чи про те, як він має поводитися, щоб виконати очікування інших. “I” проявляється більш спонтанно та імпульсивно, хоча піддається контролю “Me”, що являє собою незалежний, автономний аспект особистості. Завдяки символічній комунікації індивід може надавати значення як своєму середовищу, так і власній діяльності, а тому творити світ. Зв'язки між індивідом та суспільством мають діалектичний характер. Суспільні умови впливають, але не детермінують структури людського пізнання і діяльності. Натомість суспільні структури формуються як результат взаємних внутрішніх зв'язків між особами (витвір інтеракцій та інтерпретацій людських суб'єктів). Поеднання дій індивідів відбувається завдяки процесу взаємного прийняття ролей [5, с. 44–46]. Роль – це не щось визначене ззовні (як в теорії Т. Парсонса), їх встановлюють самі суб'єкти у процесі комунікації. Кожне «Я» має свій неповторний біографічний досвід, а тому індивід, завдяки своїй активності, впроваджує свою індивідуальність в суспільні ролі, які він виконує. Вважається, що очікування щодо ролей є незрозумілі та потребують постійної інтерпретації, а інституціоналізовані цінності не є повністю зінтерналізовані, адже суб'єкти мають власні

оцінки і роблять власні інтерпретації [6, с. 143–147]. Кожна особистість має бачити себе через спосіб, як вона виглядає в очах інших та розглядати їх діяльність так, наче це власна діяльність. Дж. Мід вважає цей внутрішній, психологічний зразок «прийняття ролі», що розвивається з інтеракції, умовою діяльності кожного індивіда. Індивід сприймає себе через призму бачення осіб, що мають для неї значення (інших), і усвідомлює завдяки цьому власну суб'єктивність, стає здатним до діяльності [5, с. 45].

У вищезрозглянутій теорії соціалізації є певні недоліки. Дж. Мід розглядав соціалізацію лише в період дитинства, а тому не звертав увагу на те, що цей процес відбувається протягом усього життя. Окрім того, він сконцентрувався на дослідженні зв'язку між індивідуальною діяльністю та суспільними процесами (на мікрорівні), а тому не приділив належної уваги розгляду питання впливу особливостей соціальної структури на процеси соціалізації. Наприклад, він не звертав увагу на соціокультурні відмінності, які зумовлюють творення різних ідентичностей, різних очікувань щодо поведінки індивіда та виконання різних ролей тощо.

На наш погляд, Е. Гідденсу вдалося поєднати макро- та мікропідходи до розуміння соціалізації в рамках її розуміння як суб'єкт-суб'єктного процесу, уникнувши певних недоліків теорії Дж. Міда. Зокрема Е. Гідденс визначає соціалізацію як процес, під час якого через контакти з іншими людьми дитина перетворюється на розумну істоту, що має самосвідомість та розуміє суть культури, в якій вона живе; у процесі соціалізації відбувається становлення особистості та індивідуалізація, адже кожен здобуває здібність самостійного мислення, діяльності, самоідентифікації тощо. Незважаючи на те, що процеси соціалізації найважливіші для індивіда в дитячому віці, вони протікають на протязі всього життя. Е. Гідденс наголошує на ролі агентів соціалізації, тобто групи чи оточення, в яких відбуваються важливі процеси соціалізації (сім'я, школа, ЗМК, групи ровесників, робота, церква, добровільні клуби тощо) [1]. Соціалізація розглядається не як простий процес інкорпорації індивіда у суспільство, а як базовий механізм спадковості поколінь, де індивіди – активні партнери у двосторонньому процесі взаємодії. Суспільство не лише вчить дитину чи підлітка своїм правилам, інкорпорує його, а індивід експериментує з ресурсами, бажаннями, установками, піддатливістю системи, очікуваннями щодо нього, творчо адаптує доступний йому сегмент суспільства. Соціалізація – це кон-

текстуальний процес, що передбачає взаємне накопичення практичного запасу знання стосовно умов соціальної взаємодії. З одного боку, індивіди мають набувати необхідних практичних та рефлексивних знань про умови соціальної взаємодії, а суспільство, з іншого боку, має адаптуватися до особливостей певних груп [2].

Розглянувши теоретичні основи дослідження соціалізації, звернемо увагу на роль ЗМК у цьому процесі. Вплив медіа на соціалізацію доцільно проаналізувати в контексті дослідження ефектів ЗМК. Історію досліджень медіа можна умовно поділити на чотири періоди. Протягом першого періоду (від початку ХХ ст. до др. пол. 30-х рр.) вважалося, що ЗМК мають безмежну владу та вплив на свідомість людей. Згідно з теорією американського дослідника Г. Лассуелла, комунікація схожа на «чарівну кулю», яка, потрапляючи з голови однієї людини до іншої, майже автоматично трансформує ідеї, почуття, знання, мотивацію. На другому етапі вивчення ЗМК домінували теорії «обмежених ефектів». У ході досліджень П. Лазарфедда було виявлено, що ідеї чи інформація з медіа переважно потрапляє до «лідерів думок», а від них – до менш активних груп населення. Тобто вплив ЗМК обмежується соціальним контекстом, адже індивіди не є ізольованими, вони утворюють соціальні групи і перебувають у взаємодії між собою. Для третього етапу досліджень ЗМК характерна відсутність головного теоретичного напрямку, але частина дослідників повернулася до поглядів щодо значних можливостей впливу ЗМК. Однією з причин цього було широке поширення телебачення, яке має нові аудіовізуальні можливості. Четвертий етап характеризується розглядом медіа не лише як частини реальності, а як фактору, що змінює та конструює соціальну реальність [3].

Одним із перших підходів в області аналізу сприйняття повідомлення на третьому етапі досліджень був варіант критичної теорії, запропонованої С. Холлом. Згідно з його концепцією, комунікатор на основі свого життєвого досвіду, способу думок та ідеології, використовуючи певні інформаційні технології і спираючись на владу йому систему знань щодо певних тем та подій, створює певний медіа-контент. Своєю чергою, глядач декодує цей текст, розуміючи та інтерпретуючи закладену в ньому систему смислів, зважаючи на власний досвід, структуру знань. Різні групи людей або субкультури по-різному сприймають повідомлення ЗМК. Загальний висновок С. Холла зводиться до такого: декодований зміст не завжди збігається з тим змістом, що був закодований [3, с. 100]. Перевагою цієї теорії є те, що вона

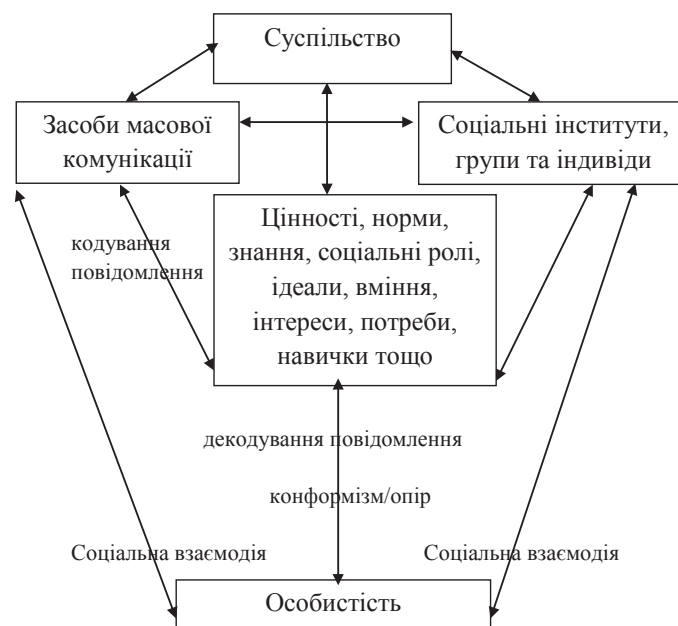

Рис. 1. Теоретико-методологічна схема дослідження ролі ЗМК у соціалізації індивіда (в контексті теорій С. Холла та Е. Гідденса)

враховує не лише зміст повідомлення, а й різний характер його сприйняття. Ця теорія заперечує соціалізацію як процес «усуспільнення», натомість звертає увагу на активну позицію індивіда у процесі соціалізації, що може по-різному декодувати повідомлення, що передається ЗМК.

При вивченні ЗМК як фактору соціалізації варто зважати також на соціокультурний контекст, в якому відбувається процес соціалізації (наприклад, місце ЗМК серед інших соціальних інститутів чи агентів соціалізації, їх взаємозв'язок, соціокультурні відмінності різних груп населення, що дивляться телебачення чи слухають радіо тощо). Ефекти ЗМК, що пов'язані з соціалізацією (а це переважно незаплановані довготривалі ефекти), не можна однозначно вважати або «обмеженими», або «безмежними», адже це залежить від дії багатьох факторів, наприклад, віку, частоти та характеру взаємодії з ЗМК тощо.

У рамках досліджень впливу засобів масової комунікації на аудиторію акцентується на таких сукупностях ефектів ЗМК (які відображаються в процесі соціалізації):

- 1) когнітивні ефекти: формування установок, уявлень, ціннісних орієнтацій людини;
- 2) афективні ефекти: формування почуттів та емоцій;
- 3) поведінкові ефекти: активація/не активація певної діяльності [4, с. 95].

ЗМК як один із соціальних інститутів тією чи іншою мірою виконують певні функції та дисфункції, що пов'язані з соціалізацією. По-перше, ЗМК суттєво впливають на засвоєння людьми різного віку широкого спектру соціальних норм та ціннісних орієнтацій у сфері політики, економіки, ідеології, права тощо, таким чином підтримуючи консенсус у суспільства та демонструючи відхилення. Проте, з іншого боку, це призводить до поширення конформізму та стереотипів. По-друге, засоби масової комунікації фактично являють собою систему неформальної освіти різних верств населення, адже люди їх використовують як джерело інформації та освіти. Проте ЗМК одночасно можуть стати «наркотиком», який призводить до апатії, пасивності та нерозбірливості.

Узагальнюючи інформацію про основні концепції теорії соціалізації та ЗМК, можемо запропонувати власну теоретичну схему дослідження процесу соціалізації в контексті діяльності медіа (рис. 1). З усіх теорій соціалізації та теорій ЗМК нами були обрані теорія соціалізації Е. Гідденса та теорія сприйняття повідомлень ЗМК С. Холла. Саме тому ця схема поєднує основні положення цих двох теорій, при цьому звертаючи особливу увагу на ЗМК як одне з джерел створення повідомлень, в яких містяться певні цінності, норми, ідеали тощо, які передаються у процесі соціалізації.

У цій схемі процес соціалізації полягає в передачі цілої низки цінностей, норм, ідеалів тощо, які містяться у певному повідомленні, що кодується ЗМК. При цьому одні цінності, норми тощо можуть сприйматися, а інші відкидатися певним індивідом. Це зумовлюється тим, що кожна особистість володіє певною фізичною та інтелектуальною спадковістю, внутрішнім «Я». Індивід може по-своєму декодувати повідомлення, що передається ЗМК, інтерпретуючи цінності, норми тощо, що містяться у цьому повідомленні. Певна особистість може також впливати на створення повідомлень ЗМК, формуючи при цьому певні норми, ідеали тощо. Наприклад, режисер чи продюсер, що створює певний фільм з огляду на свої цінності, потреби, ідеали, інтереси тощо, одночасно спричиняється до їх формування. Варто зазначити, що компоненти, які передаються під час соціалізації засобами масової комунікації, формуються також під впливом суспільства (його економічної, культурної, соціальної, політичної структури) та інших агентів соціалізації (соціальних інститутів, соціальних груп та окремих індивідів), які між собою взаємопов'язані.

Зауважимо, що ми не вважаємо, що лише запропонована схема буде адекватною для аналізу ролі ЗМК у соціалізації. Натомість, з огляду на вибір іншого теоретико-

методологічного підґрунтя схема може модифікуватися чи акцентувати на зовсім інших аспектах дослідження. На нашу думку, вказану схему доцільно використовувати під час дослідження етапів формування та сприйняття повідомлень мас-медіа в широкому соціальному контексті. Наприклад, ми використовували розроблену схему під час дослідження репрезентації медіа насильства та його сприйняття підлітками.

Соціалізацію можна визначити як процес розвитку особистості, шляхом активного присвоєння індивідом цінностей, норм, соціальних ролей, ідеалів, знань, потреб, інтересів, навичок та вмій, що зумовлюється як соціальним середовищем (суспільством, соціальними інститутами, групами та окремими індивідами), так і специфічними особливостями індивіда. З огляду на це визначення соціалізації варто розглядати як суб'єкт-суб'єктний двосторонній процес (взаємодія, у процесі якої індивід не лише засвоює соціальні цінності, норми тощо, але й інтерпретує їх та змінює соціальне середовище, реалізуючи таким чином свою творчу ініціативу). На основі теорії соціалізації Е. Гідденса та теорії ефектів ЗМК С. Холла нами була розроблена авторська схема дослідження процесу соціалізації, що звертає особливу увагу на ЗМК як одне з джерел створення повідомлень, в яких містяться певні цінності, норми, ідеали тощо, які передаються у процесі соціалізації. У цій схемі зображено процес кодування та декодування повідомлень, що передаються медіа, а потім інтерпретуються певними індивідами. Варто зазначити, що ЗМК взаємопов'язані з іншими складовими елементами процесу соціалізації, а саме суспільством, соціальними інститутами, групами та окремими індивідами тощо, які також перебувають у взаємній залежності між собою. А сам процес соціалізації полягає в передачі цілої низки цінностей, норм, ідеалів тощо, які містяться у певному повідомленні, сприймаючи які, певна особистість може виявляти конформізм чи опір.

Література

1. Гідденс Е. Соціологія. К.: Основи, 1999. 726 с.
2. Климов И. Социологическая концепция Энтони Гидденса. Социологический журнал. 2000. № 1-2. URL: <http://www.nir.ru/sj/sj/sj1-2-00klim.html/>.
3. Матвеева Л. Психология телевизионной коммуникации / Матвеева Л., Аникеева Т. Москва, 2002. 315 с.
4. Назаров М. Массовая коммуникация в современном мире. Москва, 2002. 240 с.
5. Hurrelmann K. Struktur a społeczna a rozwój osobowości. Poznań, 1994. 176 s.
6. Tillmann J. Teorie socjalizacji. Społeczność. Instytucja. Upodmiotowanie. Warszawa, 1996. 300 s.

Анотація

Козаченко О. О. Соціалізація індивіда в контексті функціонування ЗМК: теоретико-методологічний аспект. – Стаття.

У статті розглядаються різні розуміння категорії соціалізації в соціологічній перспективі. В широкому контексті їх можна поділити на аналіз соціалізації як суб'єкт-суб'єктного та суб'єкт-об'єктного процесу, які зазвичай пов'язані з макро-, мезо- чи мікропідходами. На основі теорії соціалізації Е. Гідденса та теорії ЗМК С. Холла автором була розроблена теоретико-методологічна схема дослідження процесу соціалізації, що звертає особливу увагу на ЗМК як одне з джерел створення повідомлень, в яких містяться певні цінності, норми, ідеали тощо, які передаються у процесі соціалізації. У цій схемі зображено процес кодування та декодування повідомлень, що передаються ЗМК, а потім інтерпретуються певними індивідами. Тобто передбачається, що аудиторія може сприймати медіа-контент в інший спосіб, ніж це передбачає комунікатор. Водночас під час такого процесу значну роль відіграє взаємодія індивіда з іншими індивідами, соціальними групами чи соціальними інститутами.

Ключові слова: масова комунікація, соціалізація, медіа.

Аннотация

Козаченко О. А. Социализация индивида в контексте функционирования СМК: теоретико-методологический аспект. – Статья.

В статье рассматриваются различные понимания категории социализации в социологической перспективе. В широком контексте их можно разделить на анализ социализации как субъект-субъектного и субъект-объектного процесса, которые обычно связаны с макро-, мезо- или микроподходами. На основе теории социализации Е. Гидденса и теории СМК С. Холла автором была разработана теоретико-методологическая схема исследования процесса социализации, которая обращает особое внимание на СМК как один из источников создания сообщений, в которых содержатся определенные ценности, нормы, идеалы и т.п., что передаются в процессе социализации. В данной схеме изображен процесс кодирования и декодирования сообщений, передаваемых СМК, а затем интерпретирующихся определенными индивидами. То есть предполагается, что аудитория может воспринимать медиа-контент другим способом, чем это предполагает коммуникатор. Во время такого процесса значительную роль играет взаимодействие индивида с другими индивидами, социальными группами или социальными институтами.

Ключевые слова: массовая коммуникация, социализация, медиа.

Summary

Kozachenko O. O. Socialization of the individual in the context of the functioning of the media: the theoretical and methodological aspect. – Article.

The article examines various understandings of the socialization category in the sociological perspective. In a wide context, they can be divided into an analysis of socialization as a subject-subject and subject-object process, which are usually associated with macro-, mezo-, or micro-approaches. On the basis of the theory of socialization of E. Giddens and the media theory of S. Hall, the author developed a theoretical and methodological scheme for studying the process of socialization. This scheme pays special attention to the media as one of the sources for creating messages containing values, norms, ideals, etc. that are transmitted in the process of socialization. This diagram shows the process of coding and decoding messages transmitted by the media, and then interpreted by individuals. It is assumed that the audience can perceive media content in a different way than the communicator assumes. During such a process, an important role is played by the interaction of the person with other individuals, social groups or social institutions.

Key words: mass communication, socialization, media.